

Рыхтуемца да алімпіяд

У аграхіміі ўтрыманне пажыўнага элемента фосфару ў мінеральных угнаеннях прынята выяўляць у пераліку на аксід фосфару(V). Вызначаюць масавую долю аксиду фосфару(V) у прэцыпітаце $\text{CaHPO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, які ўжываецца ў якасці ўгнаення і кармавой дабаўкі.

§ 30. Вуглярод — хімічны элемент і простае рэчыва

У перыядычнай сістэме хімічных элементаў **вуглярод С** — гэта хімічны элемент з атамным нумарам 6, размешчаны ў другім перыядзе ў IVA-групе.

Вуглярод у прыродзе

Вуглярод — важнейшы хімічны элемент нашай планеты. У атмасферы і зямной кары вуглярод сустракаецца ў выглядзе аксідаў CO і CO_2 , карбанатаў (напрыклад, CaCO_3 у саставе мелу, мармуру, вапняку), выкапнёвага паліва (вугаль, торф, нафта, газ). Вуглярод — аснова жыцця на Зямлі. Пераважная большасць злучэнняў вугляроду належаць да так званых **арганічных** (ад слова «арганізм») рэчываў, якія больш падрабязна будуць разгледжаны ў наступных параграфіх вучэбнага дапаможніка. Пры раскладанні арганічных рэчываў утварыліся адклады вугалю, торфу і радовішчы нафты.

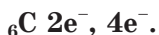
У прыродзе ўвесь час ажыццяўляецца кругаварот вугляроду (мал. 87).

Мал. 87. Кругаварот вугляроду ў прыродзе

Будова атамаў вугляроду

У атаме вугляроду 6 электронаў, з іх на знешнім электронным слоі знаходзіцца 4 электроны (гл. мал. 32):

Да завяршэння знешняга электроннага слоя атаму вугляроду не хапае 4 электронаў. Таму ў сваіх злучэннях з металамі і вадародам атамы вугляроду выяўляюць адмоўную ступень акіслення, роўную -4 , напрыклад Al_4C_3 — карбід алюмінію.

У злучэннях з больш электраадмоўнымі элементамі атамы вугляроду выяўляюць дадатныя ступені акіслення $+4$ і $+2$, напрыклад CO_2 — вуглякіслы газ і CO — чадны газ.

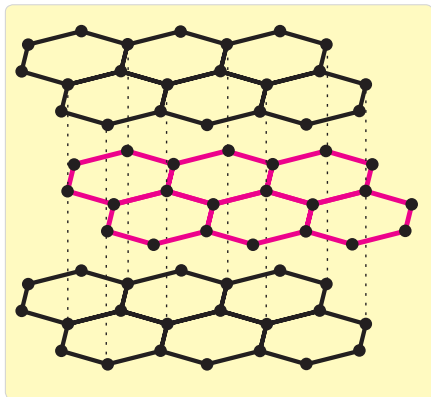
Будова і фізічныя ўласцівасці простых рэчываў

Гэтак жа як кісларод, сера і фосфар, вуглярод утварае некалькі алотропных мадыфікацый. Найболей вядомыя з іх графіт і алмаз.

Графіт — цёмна-шэрае рэчыва, якое складаецца з атамаў вугляроду, размешчаных паслойна (мал. 88). Гэтыя слаі адносна слаба звязаны адзін

з адным, таму графіт мяккі і можа быць падзелены на асобныя лускавінкі. На здольнасці графіту пакідаць рысу пры трэнні заснавана яго шырокае выкарыстанне для вырабу алоўкаў.

Сажа, драўняны вугаль, які атрымліваецца пры награванні драўніны без доступу паветра, і **кокс**, што атрымліваецца з каменнага вугалю, — гэта прадукты з высокім утрыманнем вугляроду. Драўняны вугаль валодае здольнасцю паглынаць (*адсарбіраваць*) пару, газы і рэчывы з вадкіх раствораў. Гэта тлумачыцца тым, што ён мае вялікую колькасць пор і, такім чынам, валодае вялікай паверхняй. Змесцім у шклянку з растворам лакмусу стоўчаны драўняны вугаль (мал. 89). Праз некаторы час вадкасць у шклянцы абясколерыцца, бо вугаль паглыне лакмус. Сарбцыйныя ўласцівасці драўнянага вугалю шырока ўжываюцца ў

Мал. 88. Схема будовы крышталю графіту

Драўняны
вугаль
і раствор
лакмусу

Раствор лакмусу
пасля вытрымлівання
ў ім драўнянага
вугалю

Мал. 89. Сарбцыйныя ўласцівасці драўнянага вугалю

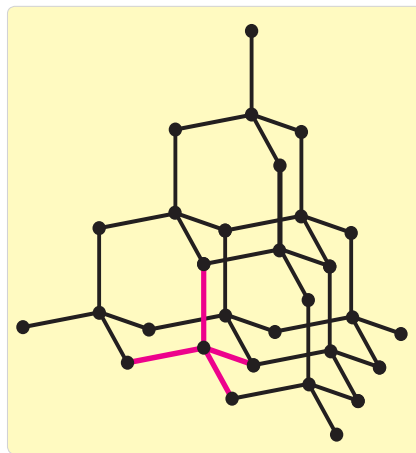
процівагазах, у хімічнай прамысловасці, для абясколервання і ачысткі цукровага сіропу, алею, тлушчаў, вінаў, пітной вады, а таксама ў медыцыне.

У адрозненне ад графіту ў алмазе (мал. 90) кожны атам вугляроду звязаны з іншымі атамамі чатырма хімічнымі сувязямі, накіраванымі да вяршынь тэтраэдра. Усе сувязі паміж атамамі вугляроду аднолькавыя, невялікія па даўжыні і вельмі трывалыя. Таму алмаз з'яўляецца самым цвёрдым прыродным рэчывам. Алмаз утварае празрыстыя крышталі, якія моцна праламляюць святло. Аграненыя алмазы называюцца брыльянтамі.

Графіт добра праводзіць электрычны ток, а алмаз з'яўляецца ізалятарам.

Вядомыя і іншыя алатропныя мадыфікацыі вугляроду: *карбін*, *фулерэны*, *графен*. З імі вы пазнаёміцеся ў курсе хіміі 11-га класа.

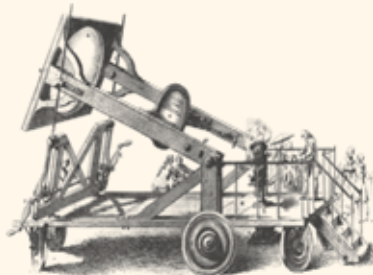
У тым, што розныя алатропныя мадыфікацыі вугляроду складаюцца з атамаў аднаго і таго ж элемента, можна пераканацца, спальваючы іх у кіслародзе. Усе яны пры гарэнні ўтвараюць адзін і той жа прадукт — *аксід вугляроду(IV)* і нічога больш. Акрамя таго, роўныя масы графіту, алмазу, карбіну і фулерэну дадуць адну і тую ж колькасць вуглякіслага газу.

Мал. 90. Схема будовы крышталю алмазу

У канцы XVIII ст. вядомы французскі хімік Лавуазье разам са сваімі калегамі купіў невялікі алмаз і спаліў яго ў велічэзнай «запальнай машыне» (гл. мал.) з дапамогай сфакусаваных сонечных прамянёў. Пры гэтым утварыўся толькі адзін прадукт — вуглякіслы газ CO_2 . Гэты ж газ Лавуазье атрымаў і пры спальванні драўнянага вугалю. Дадзеныя доказы дазволілі вучонаму зрабіць вывад, што алмаз і вугаль маюць «адзін пачатак».

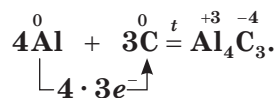
У пэўных умовах магчыма ператварэнне адной мадыфікацыі вугляроду ў іншую. Так, пры моцным награванні без доступу паветра алмаз чарнее і ператвараецца ў графіт. Графіт пры тэмпературы вышэй за $2000\text{ }^\circ\text{C}$ і ціску каля $100\ 000\text{ атм}$ ператвараецца ў алмаз. Гэты працэс выкарыстоўваецца для атрымання штучных алмазаў, якія знайшлі тэхнічнае ўжыванне.

Пры запісе ўраўненняў хімічных рэакцый розныя мадыфікацыі вугляроду абазначаюцца літарай С.

Хімічныя ўласцівасці вугляроду

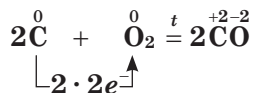
Вуглярод рэагуе з іншымі рэчывамі, як правіла, пры награванні.

Аксіяльныя ўласцівасці вугляроду выяўляюцца пры яго ўзаемадзеянні з металамі пры высокай тэмпературы:

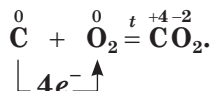

Злучэнні, якія атрымліваюцца, называюцца *карбідамі*.

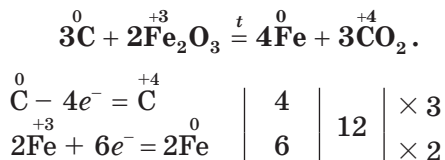
Вуглярод выяўляе **аднаўленчыя ўласцівасці** пры ўзаемадзеянні з кіслародам, утвараючы пры недахопе кіслароду аксід вугляроду(II):

або пры яго лішку — *аксід вугляроду(IV)*:

Аднаўленчыя ўласцівасці вугляроду выяўляюцца і ў рэакцыях са складанымі рэчывамі. Так, пры ўзаемадзеянні вугляроду з *аксідам жалеза(III)* атрымліваюць металічнае жалеза:

Гэта адзін з самых першых хімічных працэсаў, засвоеных чалавекам.

З алатропных мадыфікацый вугляроду найбольш вядомыя графіт і алмаз.

Пры ўзаемадзеянні з іншымі рэчывамі вуглярод можа праўляць як аднаўленчыя, так і акісляльныя ўласцівасці.

Пытанні і заданні

- Ахарактарызуйце хімічны элемент вуглярод, паказаўшы яго становішча ў перыядычнай сістэме (атамны нумар, група, перыяд) і будову атама (зарад ядра, колькасць электронных слаёў, колькасць электронаў на знешнім электронным слоі).
- Карыстаючыся тэкстам параграфа, складзіце ў сшытку табліцу, у якой параўнайце фізічныя ўласцівасці графіту і алмазу.
- Прыведзіце ўраўненне хімічнай рэакцыі, з дапамогай якой можна даказаць, што графіт і алмаз — алатропныя мадыфікацыі аднаго і таго ж хімічнага элемента.
- Графіт пакідае сляды на паперы, а алмаз лёгка рэжа шкло. Як гэта можна растлумачыць?
- Часам пры атручэннях урачы рэкамендуюць ужываць актываваны вугаль — спрасаваны ў таблеткі парашок драўнянага вугалю. Якую ролю адыгрывае вугаль у дадзеным выпадку?
- Прыведзіце тры ўраўненні рэакцый, якія характарызуюць хімічныя ўласцівасці вугляроду. У кожнай з рэакцый назавіце акісляльнік.
- Пры згаранні торфу масай 1 кг утвараецца вуглякіслы газ масай 2,57 кг. Вылічыце масавую долю хімічнага элемента вугляроду ў торфе.
- Прадуктамі гарэння метану CH_4 з'яўляюцца вада і вуглякіслы газ. Вызначыце хімічную колькасць, масу і аб'ём (н. у.) вуглякіслага газу, атрыманага з метану аб'ёмам (н. у.) $44,8 \text{ м}^3$. Чаму гэта рэакцыя лічыцца адной з «вінаватых» у глабальным змяненні клімату? Знайдзіце адпаведную інфармацыю ў Інтэрнэце.

Дамашні эксперымент

У некалькі шклянак наліце афарбаваныя вадкасці: гарбату, кампот, раствор зялёнкі (1—2 кроплі) у вадзе. У кожную шклянку змясціце некалькі стоўчаных таблетах актываванага вугалю і пакіньце на некаторы час. Як зменіцца афарбоўка раствораў? На якую ўласцівасць вугалю паказвае змяненне іх афарбоўкі?

§ 31. Аксіды вугляроду

Сярод неарганічных злучэнняў вугляроду найбольшае значэнне маюць яго кіслародныя злучэнні: аксіды, вугальная кіслата і яе солі.

Акід вугляроду(II)

Мадэль малекулы аксіду вугляроду(II) паказана на малюнку 91. Ён належыць да *несолеўтваральных* аксідаў, бо не ўзаемадзейнічае ў звычайных умовах ні з кіслотамі, ні са шчолачамі.

Акід вугляроду(II) CO утвараецца пры няпоўным згаранні паліва (дроў, торфу, вугалю) і можа трапляць у паветра. Пры ўдыханні чалавекам такога паветра настае атручэнне (*чад*), таму CO называюць *чадным газам*. Чадны газ змяшчаецца таксама ў тытунёвым дыме і выхляпных газах аўтамабіляў. Акід вугляроду(II) — **моцны яд**! Пры ўдыханні ён злучаецца з гемаглабінам крыві больш трывала, чым кісларод, і тым самым блакіруе перанос кіслароду ў арганізме. Узнікае кіслароднае галаданне, якое суправаджаецца галаўным болем і стратай прытомнасці. Пры моцным атручэнні можна памерці. Чалавека, які пацярпеў ад угарнага газу, трэба як мага хутчэй вынесці на свежае паветра і аказаць медыцынскую дапамогу.

Акід вугляроду(II) гарыць на паветры блакітнаватым полымем з вылучэннем вялікай колькасці цеплыні, ператвараючыся ў вуглякіслы газ:

У гэтай рэакцыі акід вугляроду(II) выяўляе **аднаўленчыя ўласцівасці**.

Мал. 91. Мадэль малекулы аксіду вугляроду(II)